

BEŞ ÜLKEDEN ANNELER ANLATIYOR I: ANNE - ÇOCUK EĞİTİM
PROGRAMI KİMLER İÇİN VE NEDEN ETKİLİ?

Sevda BEKMAN

Aylin ATMACA KOÇAK

Boğaziçi Üniversitesi

Beş Ülkeden Anneler Anlatıyor I: Anne-Çocuk Eğitim Programı Kimler İçin ve Neden Etkili?*

Mothers Reporting I: For Whom and Why is the Mother-Child Education Program Effective?

Sevda BEKMAN** Aylin Atmaca KOÇAK***

Boğaziçi Üniversitesi

Öz

Bu makale Anne-Çocuk Eğitim Programı'na (AÇEP) katılan annelerle yapılmış niteliksel bir araştırmanın sonuçlarını içermektedir. Amaç, AÇEP'e katılan annelerin özelliklerini, katılma nedenlerini, programın neden ve nasıl etkili olduğunu değerlendirmektir. Veriler derinlemesine mülakatla beş farklı ülkeden (Türkiye, Belçika, İsviçre, Bahreyn ve Suudi Arabistan) programa katılan 100 anneden toplanmıştır. Sonuçlar, programa katılan annelerin değişime açık ve kararlı kişiler olduklarını ve çocuklarını iyi yetiştirmek istediklerini göstermektedir. Annelerin katıldıkları grup sürecinin, çocukları ile yaptıkları Zihinsel Eğitim Programı ile ilgili deneyimlerinin ve öğretmenin AÇEP'in etkili olmasında önemli olduğu görülmüştür. Bunlara ek olarak, annelerin kendi çocuk yetiştirme tutumlarının programdakilerle karşılaştırılmasının ve annenin uygulamalar sırasında aldığı geribildirimler ve desteğin de önemli olduğu bulunmuştur. Programın farklı ülkelerdeki ihtiyacı karşıladığı ve benzer sonuçların alındığı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Erken çocukluk eğitimi, erken müdahale programı, anne eğitimi.

Abstract

This article presents the results of the qualitative research conducted with 100 mothers, all participants of Mother-Child Education Program, (from five different countries). The aim was to investigate the characteristics of the participant mothers, their reasons for participation, and why and how the program was effective. Data, collected through in-depth interviews, revealed that participant mothers were determined and open to change. Mothers' experiences with the group process, the Cognitive Education Program, the teacher, comparison of mothers' child rearing practices with those mentioned during the program, feedback and support received were important factors that contributed to the change. The program met the needs in different countries and similar results were obtained.

Keywords: Early childhood education, early intervention program, mother education.

Summary

Purpose

The aim of this qualitative research was to investigate why mothers decided to attend the Mother-Child Education Program (MOCEP) and why and how the program was effective. Data was collected from 100 mothers from five countries (Turkey, Belgium, Switzerland, Bahrain and Saudi Arabia). The purpose of the in-depth interviews was to learn about the experiences and thoughts of the mothers regarding these issues.

Results

* Araştırma, Anne-Çocuk Eğitim Vakfı tarafından desteklenmiştir.

** Prof. Dr. Sevda BEKMAN, Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, bekman@boun.edu.tr

*** Aylin Atmaca KOÇAK, M.A., Boğaziçi Üniversitesi, Öğrenci Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Merkezi, aylink@boun.edu.tr

The self reports of the mothers revealed that the mothers who participated in the MOCEP were already determined and willing to change in order to raise their children in a better way. They were aware that they needed to change to be better equipped in child development and education. Mothers received positive and negative reactions from their spouses and from the people around them upon their decision to participate in the program. These reactions did not affect their decision, however. There were many factors that contributed to the attendance and the change the mothers stated. The mothers' experiences with the group experience, the Cognitive Education Program, the teacher, the comparison of mothers' child rearing practices with those mentioned in the program, the feedback and support received during the program were of great importance in the process of change. The program met the needs in different countries and similar results were obtained.

Discussion

The characteristics of the participant mothers revealed that they were determined to change in order to be better equipped to raise their children in a better way. Although the mothers received negative as well as positive reactions before starting the program, they did not change their opinion and continued attending the program, proving that they were really determined to change.

The data displayed that the mother was the key figure in the changes that took place both in the child and in the father. It was seen that multiple factors contributed to how or why the mother changed. The most important factor that provided the change in the mothers was the group process in which the mothers participated. The mothers felt a sense of belonging to the group and felt that they were not alone. Besides, the group meetings were a means of socialization for the mothers and this was even more important for those living abroad. During the group process the mothers started to consider themselves valuable as they were treated equally and their ideas were listened to and deemed important. The teacher in the group added to the effectiveness of the group process through her way of implementing the program, her personality and by setting a good example. The Cognitive Education Program (CEP) seems to be influential on the mothers as well. The mothers reported feeling proud of being useful to the child by providing him/her with certain skills and feeling good for the contribution they made to the child. The mothers also stated that they got to know their child better while working on the CEPs together and that the CEPs introduced them to new methods that would be applicable in the future. Comparison of how the mothers had been raised with the methods of child rearing taught in the program played an important role in the adoption of the program by the mothers. The feedback received during the program constituted an important place in the implementation process. The mothers received positive as well as negative feedback from their spouses, their children and from the people around them. Finally, the support the mother received from her spouse and the people around her were as effective in the implementation as the feedback.

Conclusion

The mothers who participated in the program were willing to change as they wanted to raise their children in a better way. They wanted to be better equipped about child development and education. Negative reactions before the program started did not influence their decision, proving how determined they were to change. Many factors contributed to how and why the mothers changed during the program. The mothers' experiences with the group process, the Cognitive Education Program, the teacher, the comparison of mothers' child rearing practices with those mentioned in the program, the feedback and support received during the program were of great importance in the process of change. Similar results were obtained in different countries.

Giriş

Müdahale programları, olumsuz çevresel koşullar nedeniyle gelişimleri örselenebilecek çocukları erken yaşlarda desteklemeyi amaçlar. Olumsuz koşulların yarattığı etkilere sonradan müdahalelerle çare bulmaya çalışmaktansa, çevre koşullarının yaratabileceği olumsuz etkileri erken destek programlarıyla önlemek çok daha olumlu ve ekonomik bir yöntemdir (Carneiro ve Heckman, 2003; Shonkoff, 2000).

Carneiro ve Heckman (2004) erken yaşlardaki müdahale programlarının kazanımlarının daha çok ve daha uzun süreli olduğunu, dolayısı ile yapılan yatırımın ekonomik girdisinin de daha çok olduğunu belirtmişlerdir.

Müdahale programlarının temel amacı, çocukların gelişimlerini tehdit eden etkenleri azaltmak ve destekleyici unsurları çoğaltmaktır. Bu gerçekleştiğinde örselenmekten dirençli olmaya doğru bir geçiş yaratılabilir (Shonkoff, 2000; Werner ve Johnson, 1999). Eğer çocuğun gelişimi desteklenecekse, içinde bulunduğu ve gelişiminin gerçekleştiği bağlam önemlidir. Aile bu bağlamın önemli bir unsuru olarak müdahale programlarında etkin bir yer tutar. Destek programlarının kapsamı çeşitli kuramsal değerlendirmeler sonucunda sürekli olarak genişlemektedir (Weaver vd., 2004; Zigler, Taussig ve Black, 1992). Kapsamdaki genişleme bu tür programların hem aileyi, hem de çocuğu desteklemedeki sorumluluğunun altını da çizmektedir (Ramey ve Ramey 1998; Wasik, Bryant ve Lyons, 1990). Programlar çocuğa odaklandığında da anne ve babalar destek programlarının etkin birer üyesi olarak görülmeye başlanmıştır.

Erken müdahale programlarının uzun dönemdeki etkileri, bu programların okulda başarıyı ve topluma uyumu sağlayabildiği yolunda fikir birliği oluşturmuştur. High Scope (Schweinhart, Montie, Xiang, Barnett, Belfield ve Nores, 2005), Chicago Boylamsal Araştırması (Reynolds ve Ou, 2004) ve Abecedarian Projesi (Campbell, Ramey, Pungello, Sparling ve Miller-Johnson, 2002) gibi programların değerlendirmeleri de benzer yönde sonuçlar vermektedir. Blok, Fukkink, Gebhart ve Leseman (2005) erken müdahalenin çocuğun sosyal-duygusal gelişimi üstündeki etkilerinin daha az olduğunu belirtmelerine rağmen, okula uyumla ilgili beceriler üstündeki etkilerini vurgulamışlardır.

Erken müdahale programlarının başarılı olmasını sağlayan belli bir müfredattan bahsedilemez. Ancak, son dönemde yapılan araştırmalar başarının, eğitim modelinin ortama (ev merkezli veya kurum merkezli) uygunluğu, başlangıç yaşı (3-4 gibi küçük bir yaş veya anasınıfı), programın süresi (bir yıl veya daha uzun), müfredatın yoğunluğu (yarı yapılandırılmış, çocuk veya öğretmen odaklı) ve çocukların daha sonra gittikleri okulun kalitesi gibi pek çok unsura bağlı olduğuna işaret etmektedir (Reynolds ve Ou, 2004; Van Tuijl, Leseman ve Rispens, 2001).

Müdahale programlarının olumlu etkilerinde ebeveynlerin rolüne dikkat çekilmektedir. Ailelerin rolü üç farklı açıdan ele alınabilir. Bunlar: ebeveynlik becerileri, okul-aile ilişkisi ve eğitimde ailenin üstlendiği roldür (Harvard Family Research Project, 2006). Olumsuz sosyal ve eğitimsel koşullarda bulunan çocukların akademik başarı ve gelişimlerinde ailenin önemini gösteren birçok araştırma vardır (Domina, 2005; St Clair ve Jackson, 2006; Sy ve Schulenberg, 2005). Ebeveynler bu gruptaki çocukların okuma ve yazma becerilerine destek verdiklerinde çocukların daha iyi edim gösterdikleri görülmektedir (Gonzales-DeHass, Willems ve Doan Holbein, 2005; Reutzal, Fawson ve Smith 2006; Senechal, 2006). Chang, Park, Singh ve Sung (2009) ebeveynlik kurslarının, sosyal destek ve ebeveyn destek gruplarının çocuğun bilişsel gelişimine katkısını araştırmıştır. Bu üç gruptaki ebeveynlerin bilişsel ve dile bağlı uyarıcıları daha çok kullandığı, ebeveyn desteğini arttırdıkları ve zorlayıcı ebeveynlik davranışlarını da azalttıkları görülmektedir.

Müdahale programlarının değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan araştırmaların sonuçları, ana-babaları ve çocuğu bir bütün olarak destekleyen programların olumlu sonuçlarını ortaya koymaktadır (Hadeed, 2004; Kağıtçıbaşı, Sunar ve Bekman, 2001; Kağıtçıbaşı, Sunar, Bekman, Baydar ve Cemalcılar, 2009; Lee ve Croninger, 1994; Masten ve Coatsworth, 1998).

Araştırma

Anne-Çocuk Eğitim Programı'nın (AÇEP) üç ana unsuru vardır: Çocuğun bilişsel gelişimini destekleyecek "Zihinsel Eğitim Programı" (ZEP), anneleri çocuğun tüm gelişimine duyarlılaştıracak "Anne-Destek Programı"(ADP) ve anneleri üreme sağlığı ve aile planlaması konularında bilgilendirecek "Üreme Sağlığı ve Aile Planlaması Programı".

AÇEP'in birçok niceliksel değerlendirme çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmaları ikiye ayırabiliriz; deneysel araştırma çerçevesinde uygulanan programın değerlendirilmesi (Kağıtçıbaşı vd., 2001), (Kağıtçıbaşı vd., 2009) ve programın yaygın uygulamaya dönüştüğü biçimin değerlendirilmesi (Bekman, 1998). Bu araştırma AÇEP'i değerlendiren ilk kapsamlı niteliksel araştırma olması yanında yurtdışı uygulamalarını da değerlendiren ilk çalışmadır. Geniş kapsamlı olduğundan bu makalede bulguların bir kısmı verilmektedir.

Yöntem

Amaç

Araştırmanın temel iki amacı, «AÇEP kimler için etkili oluyor?» ve «AÇEP nasıl ve neden etkili oluyor?» sorularına cevap bulmaktır. Ayrıca AÇEP'in farklı ülkelerdeki uygulamalarının bu iki temel soruda farklılık yaratıp yaratmadığı da incelenmiştir.

Örnekleme

Araştırmanın örneklemini Türkiye, Suudi Arabistan, İsviçre, Belçika ve Bahreyn'den gönüllü olarak katılan toplam 100 anne oluşturmuştur. Her ülkeden 20'ser anne katılmıştır. Türkiye ve Bahreyn'deki anneler kendi ülkelerinde yaşayan yerel annelerdir. Belçika, İsviçre ve Suudi Arabistan'daki anneler ise, Türkiye'den göç etmişlerdir.

Örnekleme dahil olmak için tek kriter, son iki sene içinde AÇEP'e katılmaktır. Belçika'da istenilen örneklem sayısına bu kritere bağlı kalarak ulaşılamadığından, daha önceki yıllarda da programa katılmış olan anneler örnekleme dahil edilmiştir. Her yörede gerekli kıstaslara sahip annelerle toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda araştırmanın amacı ve onlardan beklentiler açıklanmıştır. Katılmak isteyen anneler isimlerini yazdırarak örnekleme oluşturmuşlardır.

Örneklemin Tanımı

Annelerin yaşları 22 ile 48 arasında değişmektedir. Ortalama yaş 33'tür. Annelerin çoğunluğu (%44) lise mezunudur ve araştırma yapıldığı sırada %21'i çalışmaktadır. Önceden bir işte çalışanların oranı ise %27'dir. Çalışan annelerin %57'si vasıflı, % 42'si de vasıfsız işçi olarak çalışmaktadır.

Yaş aralığı 28 ile 52 arasında değişen babaların ortalama yaşı 38'dir. Babaların çoğunluğu (%47) lise mezunudur. Babaların %82'si çalışmakta olup, çalışanların %72'si vasıflı, %18'i vasıfsız işçi olarak hayatını kazanmaktadır. Çalışan babaların %10'u ise iş sahibidir.

Ailelerden sadece ikisi boşanmış ailelerdir. Araştırmaya katılan annelerin büyük bir çoğunluğu (%91) ilk defa AÇEP'e katılmaktadır, %9'u ise daha önceki yıllarda büyük çocukları için aynı programa devam etmiştir. Örnekleme annelerin programa katılan çocuklarının 45'i kız, 55'i erkektir.

Ölçek

Veriler 73 sorudan oluşan derinlemesine mülakatlarla toplanmıştır. Mülakat belirli içerikte ve sırada hazırlanmış açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Mülakatta farklı bölümler vardır. Bunlar; programın anne üzerindeki etkileri, annenin programa katılmaya karar verdiği an ile katıldığı süreye kadar yaşadıkları, programla ilgili düşünceleri, programa devam ederken yaşadıkları (grup içinde, öğretmenle, ZEP uygulamalarında), aldığı bilgilerle ilgili düşünceleri ve son olarak

yurtdışında yaşayanlar için bu programın yurt dışına özel kazançlarıdır.

Pilot çalışma süresince mülakatta üç kez değişiklik yapılarak son halini alması sağlanmıştır. Her anne ile birebir olarak gerçekleştirilen mülakatlar çoğunlukla annelerin evlerinde yapılmıştır. Evde mülakat yapılması uygun olmayan çok az sayıdaki anne ile farklı yerlerde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 1.5-2.5 saat arasında gerçekleştirilen mülakatların tümü teybe kaydedilmiştir. Daha sonra kayıtlar yazıya çevrilmiştir.

Analiz

Her ülkenin mülakatları iki kişi tarafından tek tek okunarak anlamlı temel kategoriler oluşturulmuştur. Kategorileri yansıtan veriler o kategori başlığı altında toplanmıştır. Bu işlem beş ülkeden araştırmaya katılan 100 anne için yapılmıştır. Daha sonra veriler okunarak temel kategorilerde değişiklik yapılmış ve alt kategoriler geliştirilmiştir. Eşzamanlı olarak araştırmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmuş ve temel kategori ve alt kategoriler bu çerçeveye cevap verip vermediği göz önüne alınarak tekrar gözden geçirilmiş ve değiştirilmiştir. Daha sonra bu çerçeve kapsamında ülkelerin verileri bir araya getirilerek analizin son aşamasına gelinmiştir. Oluşturulan temel kategoriler bulguların sunumunda kullanılan başlıklardır. Alt kategoriler ise temel kategorilerin altında o temel kategoriye bağlı ancak farklı boyutları yansıtan bulgulardır.

Bulgular

Anne-Çocuk Eğitim Programı Kimler İçin Etkili Oluyor?

Herhangi bir müdahale programının hangi özellikteki insanlar için etkili olduğu önemli bir bilgidir. Verilere bakıldığında AÇEP'e katılan annelerin program öncesinde değişime açık olduğu görülmektedir. Bu açıklık iki nedenden kaynaklanmaktadır. Anneler hem çocuklarını daha iyi yetiştirmek hem de daha iyi anne olmak istemektedirler.

- Eksiklerimin olabileceğini düşündüm. Benim bildiğim bana yeter düşüncesinin yanlış olduğunu düşündüm. Eksikliklerimi görmek ve kendimi daha iyi nasıl anne olabilirim, çocuğuma daha nasıl yararlı olabileceğimi görmek için, kendimdeki eksiklikleri tamamlamak için dedim. (15.isv)

Çocuklarını daha iyi yetiştirme ve donanımlı olma arzusu tüm ülkelerde en önemli ve en çok belirtilen AÇEP'e katılma nedeni olarak görülmektedir.

- Bu programa başlarken ben kendim için gitmedim zaten. Çocuğumu düşünerek gittim. Ben çocuğumu hep böyle üst seviyelerde görmek istiyorum. Zihinsel olarak hep desteklemek istiyorum. Kendimi daha iyi yetiştirebileceğimi, çocuklarıma çok daha fazla yardımcı olabileceğime inandığım için böyle bir şeye katıldım. (19.tür)

Annelerin AÇEP'e katılmaya karar verdiklerinde aldıkları geribildirimler onların katılıp katılmamalarında etkili olduğu için geribildirimlerin içeriklerine ve annelerin bu geribildirimler ile ilgili düşüncelerine de araştırmada yer verilmiştir.

Anneler geribildirimleri hem eşlerinden hem de çevreden aldıklarını ifade etmişlerdir. Çevredeki kişiler daha çok anne-baba, kayınvalide-kayınpeder, kardeşler, komşular ve anasınıflı öğretmenidir. Geribildirimler "olumlu" ve "olumsuz" olarak ikiye ayrılmaktadır.

Annenin çevresinden aldığı olumlu geribildirimlere baktığımızda AÇEP'e katılmasından duyulan "genel anlamda memnuniyeti" yansıtan ve "çocuğun faydalanacağı bir programa katılımın önemini" vurgulayan geribildirimler bulunmaktadır.

- Akrabalarım olsun, gittiğim yerlerdeki kişiler olsun. Anlatıyordum, "Ben anne-çocuk eğitim programına başlıyorum" diyordum. Onlar da desteklediler beni. "Aferin" dediler hepsi, "İyi" dediler, beğendiler. (3.tür)

- Şimdi böyle bir şeye başladığımda beni tabii ki tebrik ettiler. Çocuğun İsviçreli anaokulu öğretmenini hatta şaşırды böyle bir şey nasıl burada yapılıyor diye. Hatta çok mutlu olmuşlardı, çok da sevinmişlerdi.

Gerçekten böyle bir şey var mı diye hayretle şaşırmışlardı daha doğrusu. (2.isv)

Eşler çocukları eğiteceği için annenin AÇEP'e katılmasını destekler nitelikte geribildirimler vermişlerdir.

- Çok istedi programa katılmamı. "Evet" dedi. "Kendini geliştirirsin, çocuklara nasıl bakılacağını, davranılacağını öğrenirsin." (19.isv)

Hem eşten hem de çevreden alınan ortak geribildirimler annenin AÇEP'e katılmasının, onun sosyalleşmesine katkı yaptığını belirtmektedir.

- Beyimle çocuklarım çok destekledi. Kendisi heves ettiği için buraya gelmemi kendisi çok istedi. "Açılırsın, bir iki arkadaş edinarsın, evde kapalı kalıyorsun, bir yere çıkmıyorsun", yani çok destekledi. (20.sar)

Annenin programa katılmadan önce aldığı olumlu geribildirimler tabii ki ona destek olmuş ve onu yüreklendirmiştir. Anne aldığı destek sayesinde kendisine ve kararlarına daha çok güvenmeye başlamış ve yaptığının doğru bir şey olduğuna ikna olmuştur.

- Beni yüreklendirdi, yani iyi bir şey yaptığıma daha emin olarak gittim. İyi bir şey yapıyordum, doğru bir şey yapıyordum dedim ve yüreklendirdi. (14.tür)

- Bana güç verdi, devam etmem için güven verdi ve devam ettim. Kimse karşı değildi. (5.bah)

Annelerin AÇEP'e başlamadan aldıkları olumsuz geribildirimler de olumlular gibi eşten ve çevreden gelmiştir. Eşlerin verdiği olumsuz geribildirimlerin nedeni daha çok eşin evde kadının işlevi olarak gördüğü sorumlulukları aksatabileceği endişesini yansıtmaktadır; çocuklara kimin bakacağı, evin düzeninin aksayacağı, eve geldiğinde her şeyi hazır bulamayacağı endişesi gibi.

- Programdan çok keyif aldım, mutlu oldum, neyse kaydımı yaptım. "Bu yaptığın doğru değil" dedi. "Nasıl doğru değil? Önce sonuçlarını gör" dedim. Ben onu evden çıkmamaya alıştırdım. Hep evdeydim, tüm hayatım evde. Çalışmadım da her gün aynı şeyler, aynı düzen tekrar ediyor. Bir eş olarak eve geldiğinde her şeyi hazır bulmayı öğrendi; yemek, temizlik her şey. Sanırım o bu ev dengesinin kaybolacağını düşündü ve başta karşıydı. Ona değişmeyeceğini kanıtladım, o da bu fikri kabullendi. (20.bah)

Program öncesi annenin çevreden aldığı olumsuz geribildirimlerin bazıları, AÇEP'te anlatılacakları zaten bildiğini, anneliğin okulda öğrenilmeyeceğini, belirli bir yaştaki annenin zaten bu tür bilgilere sahip olması gerektiğini yansıtan tepkilerdir. Diğerleri ise böyle bir programa katılmanın zaman kaybı olduğunu, bu zamanı annenin daha etkin biçimde kullanılabileceğini belirtmiştir.

- Gereksiz görüyorlar çocuğa bakmak için kursa gitmeyi ya da kendi için ne gereği var diyorlar. Orada öldüreceğin vakti işte işe git, evini temizle falan filan öyle şeylere yoruluyor ve gereksiz görülüyor. Diğerleri de "Ne gerek var?" Vakit öldürmek gibi görüyorlardı. Ordan çıkınca bir iş sahibi mi olacaksın falan gözüyle bakıyorlardı. (1.bel)

Annelere eşlerinden ve çevreden olumsuz geribildirimler aldıklarında nasıl etkilendikleri sorulmuştur. Annelerin "kendi kararının önemli olduğu", "çocuğu için yaptığının iyi bir şey olduğuna inandığı", bu nedenle de bu tepkilerin katılımlarını olumsuz yönde etkilemediği yönünde cevaplar verdikleri görülmüştür. Aralarında olumsuz tepkileri duyduklarında şüpheye düştüklerini söyleyen anneler de bulunmaktadır.

- Pek ciddiye almadım; önemli olan benim kararımı, onların ne düşündüğü beni çok ilgilendirmiyordu. Şöyle diyeyim "Onlar ne düşünürse düşünsün, ben gitmeye devam edeceğim" diyordum. (3.bel)

- Olumsuz tepkiler beni çok fazla etkilememişti; çünkü bu AÇEV'in çocuklarım için faydalı olacağını düşünüyordum ben. Olumsuz tepki verse de ben yine de devam ettim. (20.isv)

Bu sonuçlar AÇEP'e katılan annelerin daha iyi çocuk yetiştirmek ve donanımlı olmak konusunda hem değişime açık hem de kararlı olduklarını göstermektedir.

Anneler Programdan Neden ve Nasıl Etkileniyor?

Grup Süreci

Anneler AÇEP'teki grup sürecinin kendilerindeki değişimde önemli etkisi olduğunu dile getirmişlerdir. Grup sürecinin anneler üstünde çeşitli etkileri görülmüştür. Anneler düzenli katıldıkları gruba karşı bir aidiyet hissetmiş ve o grubun bir takım olduğunu, artık bir "AÇEV annesi" olduklarını düşünmüşlerdir. Bunu yaratan da annelerin bu grupta arkadaşlıklar edinmelerinin yanı sıra benzer yaşlarda çocuklarının olması ve onların gelişimine destek olmak için bu programa katılmaları gibi ortak yönlerinin bulunması, dolayısı ile de birbirlerini daha iyi anlayabilmeleridir.

- *Bizi bir grup yapan hepimizin bence aynı şeyi paylaşması; konuları, hepimizin aynı. Aramızda bir farklılık yoktu. Hepimiz birbirimize benzediğimiz için mi diyebilirim artık nasılsa. Konuşmalarımızdan, birlikte olduğumuzdan, ortak noktalardan. İyi anlaştığımızı anlayınca bir grup çıkıyor zaten. (18.isv)*

Grup süreci annelerin dertlerini paylaştığı, konuşmadığı konuları konuştuğu, böylece de rahatladığı ve psikolojik olarak destek aldığı bir ortam olmuştur.

- *Programda, önce çocuklardan konuşurduk, sonra işte kadınlar olarak da konuşuyorduk o zaman. Yani her şekilde nasıl diyeyim cinselliğimize kadar bunu biz konuştuk. Çünkü herkes birbirinden saklayıp yani konuşamadığımız şeyleri konuşmaya başladık. Bunda da ayıp yok. Bilmediğimiz şeyleri, bir psikologa gidip yani tamamen anlatamazsın, anlatsan da zaten anlamazsın yani. Çünkü hep yabancı oldukları için. Bu programda zaten nasıl diyeyim, bu program beni bu kadar rahatlattı. (18.bel)*

Kadınlar gruptaki paylaşımlarda diğer annelerin neler yaşadıklarını ve sorunlarını nasıl çözdüklerini duymuş ve farklı fikirleri paylaşmışlardır. Diğerlerinden duydukları ve beğendikleri çözümleri ve yöntemleri örnek aldıklarını ifade etmişlerdir.

- *Mesela "Ben çocuğumu dövmem hiçbir zaman da dövmemişim" diyordu, beni etkiliyordu. O yapmıyorsa ben niye böyleyim acaba diyordum. Diyebiliyordum yani. Ben kendimi rahatsız hissediyordum; bende ne var ki ben çocuklarıma karşı niye böyle davranıyorum. O da 4/4'lük değildir, onlarda da huzursuzluk vardır ya da onun da vardır sorunları, o kendini tutabiliyorsa ben niye olamıyorum diyordum. Ben niye böyleyim diyebiliyordum; güzel örnekti mesela o. Benim yapmamam lazım diyordum. Bende sorun çoktu ama çocuklarıma böyle davranmamı gerektirmiyordu. (17.bel)*

Anneler grupta eşit muamele gördükleri, fikirleri dinlendiği ve önemsendiği için kendilerini değerli olarak görmüşlerdir.

- *Bana benim duygularımın, düşüncelerimin değerli olduğunu bana orada bir söz hakkı verdiği zaman herkes beni dinliyordu, ben konuşuyordum, benim için önemli bir şeydi. Yani bana sen de varsın denildi, bana sen bir bireysin sen de varsın, haklarını konuşabilirsin ve herkes sana saygı duyar, duymalı, sen de başkalarına saygı duymalısın. Bu bana verildi, o yüzden farkına vardım. (14.tür)*

Ayrıca, anneler bir topluluğun içinde bir şeyler paylaşmayı, arkadaş edinmeyi ve uygun davranışları öğrenmişlerdir. Bunun yanı sıra, özellikle yurtdışındaki göçmen annelerin evden dışarıya çıkması, farklı insanlar görerek onlarla konuşması da sosyal bir ortam yaratarak rahatlamalarını mümkün kılmıştır.

- *Mesela buraya geldim, fazla bir çevrem yoktu. Fazla kişiyle görüşmüyordum. 4 çocuk, devamlı onlarla muhatap olmak... Yani bir arkadaş grubu içinde daha iyi kaynaştık, yani arkadaşlarla kaynaştık. Öğretmen hanımlarla daha iyi kaynaştık. Sıcak geldiler yani sıcak bir ortamdı, sıcak bir aile ortamı gibiydi. Ortam güzeldi. Sıcak bir ortam vardı, aile gibiydik burada. Güzeldi, hoştu, güzel vakit geçirdik. Yani sıkılmadık en azından derste. (2.sar)*

AÇEP'in grupta uygulanış biçiminin de annelerdeki değişikliğe katkısı olduğu görülmüştür. Lewin (1958) ve Bennett (1955) yaptıkları araştırmaların sonucunda grup ortamında üyelerin tümünün katılımıyla gerçekleşen bir tartışma ortamının grup kararının oluşmasında etkili olduğunu, bunun da üyelerdeki tutum değişikliğini desteklediğini ifade etmektedirler. Program sırasında kararların grup tartışması sonucunda alınmasının ve öğretmene bağlı kalmamasının

önemi de anneler tarafından dile getirilmiştir.

- *Bizi dinliyordu hocamız. Kendimizden örnekler veriyordu zaman zaman. Fikirlerimizi ortaya koyuyordu, konuşuyorduk. Hem ders yapıp hem konuşuyorduk. Sohbet babında oluyordu. Sıkıcı böyle sus pus bir ders değil. Lezzetli bir sohbet, kaliteli zaman. Yani oradaki ortam olmasaydı, seminer şeklinde bir hoca geldi konuştu konuştu gitti, bu bana hiçbir şey ifade etmezdi açıkçası. Yani konuşup konuşup gidersem o konu bende kalır. Doğru mu? Ben öyle düşünüyorum en azından. Ben de konuşacağım, ben de fikir üreteceğim, ben de düşüneneğim. Bir tek konuşup düşündürmeden gitmek... (15.sar).*

Öğretmen

Gruptaki öğretmen de AÇEP'i uygulama biçimi, kişiliği ve örnek olması ile grup sürecinin etkili olmasını, annelerin edindikleri bilgileri kullanmasını, dolayısı ile değişimi sağlamıştır.

- *Boş bir insan değildi. Hayatı yaşamış bir insandı, tecrübeli bir insandı. Belli bir birikimi vardı. Sadece kitap okuyarak bize bir şey anlatmıyordu hiçbir zaman, kitapla hiçbir şey anlatmazdı. Hep konuşarak, işte örnekler vererek, bağlantı kurarak, birbirinden konuyu bağlayarak çok güzel geçişler yapardı (15.tür)*

- *Sabri beni çok çok etkiledi ve söylediği saate sadık kalması beni gerçekten çok etkiledi. Örnek oldu. (1.bah)*

Öğretmenin kişiliği doğrultusunda yarattığı sıcak ilişki, samimiyet, annelere vakit ayırması ve iyi bir diyalog kurması, annelerin hem gruba devamlarını hem de grupta paylaşılanları daha iyi benimsemelerine katkı yapmıştır.

- *İlişkimiz çok sıcaktı. Çok cana yakın sıcak birisi. Öyle öğretmen olarak sizden daha çok bilgiliyim ya da çok şey biliyorum diye hiç öyle şeyleri yoktu. Çoktan tanıdığımız biri gibi sanki. Hiç öyle yeni tanıdığımız birisi değil yani. Sıcak, sevecen. Hani her şeyi anlatıyordu. Bir şey sorduğun vakit misal her şeyi en ince ayrıntısına kadar anlatıyordu. Ufak tefek bir şeycikler söyleyeyim de bitsin diye bakmıyordu. Çok iyiydi yani. Çok sıcak davranıyordu. (18.isv)*

ZEP Çalışmaları

ZEP çalışmaları her ne kadar doğrudan çocuğun gelişimini hedeflese de annelerin söylemleri çocukla ZEP çalışmasının annedeki değişimde rol oynadığını göstermiştir. Anneler, ZEP'leri uygularken belirli bir sorumluluk aldıklarını, çocuklarına faydalı olmanın, bir şeyler vermenin kendilerini gururlandırdığını ve çocuğuna katkı yaptığını hissettiklerini belirtmişlerdir.

- *Çok güzel duygular hissettirdi. Şimdi ben ZEP'leri yaptırırken büyük bir zevk alıyordum. Çünkü çocuğuma bir şeyler öğretiyorum ben. Ben kendim yapıyorum, ben ve baba yapıyoruz. Emek çok, emek çok olunca sevgi çok oluyor. (8.sar)*

Ayrıca, anneler ZEP'leri çocukları ile yaparken çocuğu daha iyi tanıdıklarını, onun bildiklerini ve bilmediklerini öğrendiklerini ve ZEP'lerin kendilerine çocukları ile uygulayabilecekleri yeni yöntemler öğrettiğini de ifade etmişlerdir.

- *ZEP'ler bana yön çizdi, kendi adıma konuşayım, nasıl davranmam gerektiğini gösterdi. İlla bir yöntem bilmek gerekiyormuş. Bunu da tabii ZEP'leri yaptıktan sonra öğrendik. Ve dediğim gibi bir yöntem çizdi, yani daha eğitimin nasıl verileceğini öğretti. Bunun anahtarını bulmuş oldum. (8.isv)*

Annenin ZEP çalışmalarını yaptırması sonucunda çocuk da annesinin bilgili olduğunu fark etmiş, onun da kendisine bir şeyler öğretebileceğini anlamıştır.

- *Onun bana güveni daha arttı. Daha bir bakış açısı farklılaştı. Annem de yapabiliyor, annem de becerebiliyor gibi düşünüyör; evet çok güzel oldu yaklaştık yani. (14.tür)*

İçerik

Bulgular programın içeriğinin de değişimde önemli bir katkısı olduğunu göstermektedir. Annelerin yeni bilgiler alıyor olması AÇEP'in benimsenmesinde, dolayısıyla uygulanmasında etkili olmuştur. Grupta katılımcıların kendilerini eksik hissettikleri konularda bilgi aktarmak ve açıklama yapmak önemlidir (Yalom, 2002) .

- *Yaptığım davranışların yanlış olduğunu fark ettim artık, doğru olmadığını. Böyle bilgiler alınca insan kendine geliyor. Ne yaptığının farkına varıyor. O zamana kadar hiç farkında değildim. Evet, program sayesinde gördüm. Önceden bilmiyorduk bu kadar. Hiç bilmiyorduk. (11.isv)*

Annelerin bu bilgileri uygularken sorunların çözüldüğünü birebir yaşamaları, yeni bilgiler sayesinde yanlışları, doğruları ve eksikleri görmesi de onlara AÇEP'in işe yaradığını göstermiştir.

- *İnsan mesela bir şeyler aldığı zaman, bilgilerine yeni bir şeyler katıldığı zaman, önceden yanlış bildiğin bir sürü şeyin sana yanlış olduğunu; ama sen bunu oturup, tartıp biçtiğin zaman gerçekten de bunun öyle olduğunu görüp değiştirmeye çalıştığın zaman, değiştirdince de bir şeyler elde edip, faydasını görüyorsan, bu zaten yetiyor sana. (17.isv)*

Anneler programın uygulanmasını çok kolay bulduklarını ve onlara uygulama şansı yarattığını da ifade etmişlerdir.

- *Programdaki şeyleri tatbik edince, zaten her şey ilerleyince hoşumuza gidiyor ve görüyorsunuz ki her şey ileriye gidiyor, hoşunuza gittiği için aynını devam ediyorsunuz. (5.bel)*

- *Bir sorunun hallolması değil. Çözümlerinin çok kolay olması. Sana diyor ki, "Aslında sorunlar bu kadar da büyük değil, büyütüp abartma, gel bunu kolay yoldan çözelim." (5.tür)*

Uyguladıkça işe yaradığını ve etkili olduğunu gören anneler artık kendilerinin vicdanlarının rahat olduğunu, çünkü doğru şeyler yaptıklarını gördüklerini dile getirmişlerdir. Aynı zamanda kendilerini AÇEP'e girdikleri için şanslı hissettiklerini ve desteklendiklerini düşündüklerini ifade etmişlerdir.

- *Yalnız yedir, içir, altını değiştir, başka bir şey vermedim bugüne kadar ben ona ama çok üzülüyorum. Vicdan azabı çekiyorum şimdi ben doğruya doğru. Ama çocuk 6 yaşına geldikten sonra AÇEV'e gittikten sonra, bunlar anlatıldıktan sonra anne olduğumu anladım, duygularımı anladım. Önceden yaptıklarım, hatalarım çok. (9.tür)*

Annelerin Yetiştirilme Yöntemleri

AÇEP'in anneler tarafından benimsenmesinde onların kendi yetiştirilme yöntemleri ile programdan öğrendikleri yetiştirme yöntemlerinin karşılaştırılması önemli bir yer tutmaktadır. Anneler kendi yetiştirilme yöntemlerinden memnun olmadıklarında değişmek istemiş ve kendi ailelerinin yaptıklarını tekrar etmek istememişlerdir. Program bu anneler tarafından bir fırsat olarak görülüş ve uygulamaya daha yatkın olmuşlardır.

- *Çok şiddet yaşadım. Ben yaşadım, ben yaşatmayacağım. Yapmak istemiyorum, yapmadım da yapmayacağım da. Annem, beklerdi, beklerdi birden patlardı ama çok kötü patlardı. Ondandan sonra biz ağladık, onun etkisinde çok kalırdım. Ve onları düşünürdüm hep AÇEV'de konuştukları zaman. O çocukluk dönemiyle oradaki anlatılanlar o kadar farklı ki. Yapılmaması gereken yanlış olan şeyler. Onun yaptığı şekli yapmayacağım diye düşünüyorsun. (7.tür)*

Programda anlatılanlar annenin kendi ailesinde yaşadıklarına benzer olduğunda ise verilen bilgilerin doğruluğuna inanıp uygulamayı benimsemişlerdir.

- *Kendi ailemle bu program arasında benzerlikler var. O yüzden bu programı daha çok uyguluyorum. (18.isv)*

Geribildirimler ve Destek

Annelerin AÇEP'e başlarken aldıkları geribildirimler gibi uygulama sırasında aldıkları geribildirimlerin de annelerin uygulamalarında önemli olduğu bulunmuştur. Anneler AÇEP'e devam ederken eşlerinden, çocuklarından ve çevreden hem olumlu, hem de olumsuz geribildirimler almışlardır. Olumlu geribildirimler farklı kişilerden de olsa benzer içeriktedir. Eşten alınan geribildirimlerin annenin değiştiği, çocuğuna karşı daha bilinçli olduğu, çocuğuna ve eşine farklı davrandığı doğrultusunda olduğu görülmüştür.

- *Onlara olan davranışma hep teşekkür ediyorum Onlarla oturuyorsun, kalkıyorsun, ders çalışıyorsun, tekrar yapıyorsun. "Çok bilinçli oldun" diyor. Bütün bunları yaptığım için teşekkür ediyorum. (18.bah)*

Çevreden de annenin olumlu yönde değiştiği doğrultusunda geribildirimler geldiği ifade edilmiştir.

- *Bunu söylediler (aile) "Gerçekten değiştin; programa katıldıktan sonra çocuklarına daha çok dikkat etmeye başladın. Yemeklerine dikkat etmeye başladın, onlarla daha çok zaman geçiriyorsun. Bak çocukların çok sakinleşti, diğer çocuklardan farklı, çok değiştiler" diyorlar. (17.bah)*

Olumlu geribildirimler tabii ki anneyi uygulamalarında yüreklendirmiş, heveslendirmiş, kendisiyle gurur duymasını ve en önemlisi doğru yolda olduğunu düşünmesini sağlamıştır.

- *İyi bir iş yaptığımı düşündüm, hiç değilse işe yarar bir şey yaptım çocuğuma. İşe yaradığımı düşündüm. (17.bel)*

Ancak, programa başlarken de olduğu gibi anneler bu olumsuz geribildirimlerden etkilenmediklerini dile getirmişlerdir. Bunun nedeni de programın başında aldıkları olumsuz geribildirimlerden etkilenmemeye nedenleriyle aynıdır. Bunu da "Kararımdan vazgeçmem, çocuğum için iyi bir şey yapıyorum" şeklinde ifade etmişlerdir.

Geribildirimler kadar annenin çevreden ve eşten aldığı destek de onun AÇEP'i uygulamasında etkili olmuştur. Anneler eşten işlevsel destek olarak ulaşım ve çocuk bakımı konusunda destek almışlardır. Eşler annelere desteklerini onların programla ilgili anlattıklarını dinleme, ilgilenme ve annelerin uygulamalarına destek olmak şeklinde göstermişlerdir.

- *Otobüsü kaçırdığımda hep o götürüyordu. (15.bah)*

- *Sürekli merak ediyordu ve soruyordu neler konuştuğumuzu. Yorgun gelse bile soruyor, eskiden sormazdı. (20.bah)*

Çevre ise annenin AÇEP'e katılmasını çocuğa bakarak ya da ulaşımında yardımcı olarak desteklemiş, uygulamalarına da ortam hazırlamıştır. Bu destekler annenin AÇEP'e katılımını ve uygulamasını kolaylaştırmıştır.

- *Kayınvalideme küçük oğlumı bıraktım. (4.isv)*

- *Başından sonuna kadar desteklendim. Bazı şeylerde şaşırıyordum, yapmıyordum. Annem geliyordu, uyarıyordu. Bak kızım bunu yap. (14.sar)*

Tartışma

Araştırmanın bulguları, AÇEP'in değişime açık ve kararlı bir gruba ulaştığını göstermektedir. Anneler çocuklarını hem iyi yetiştirmek hem de iyi bir anne olmak istemektedirler. AÇEP'e daha çok bu iki nedenden katılmışlardır. AÇEP öncesi aldıkları geribildirimler olumlu olduğunda onları katılım için desteklemiş ve yüreklendirmiştir. Olumsuz geribildirimlerin ise onları engellemediği belirtilmiştir. Buna neden olarak anneler kendi kararlarının önemli olduğunu ve çocukları için bir şey yaptıklarına inandıklarını belirtmişlerdir. Durum bu olunca da olumsuzlukları aşmada kararlı davranmışlardır.

Annelerin AÇEP'e katıldıktan sonra devam etmelerine ve kendilerini değiştirmelerine bir çok neden katkı yapmıştır. Söylemler hem değişimde hem de programa devam etmede grup sürecinde yaşananların önemli olduğunu göstermektedir. Bir gruba ait olmak, o grupta diğer katılımcılarla birlikte kararlar almak ve diğer katılımcıların benzer durumlarda olduklarını görmek, uygulamada önemli bir etken olmaktadır. Yalom (2002) grup desteğinin ve grup tarafından kabullenilmenin değişimin sağlanmasında önemli olduğunu belirtmiştir. Çoğu insan yalnız kendisinin sorunlu olduğuna inanmakta, ancak grupta diğer kişilerin de kendisinininkine benzer sorunlar yaşadığını duyduğunda yalnız olmadığını anlayarak daha fazla duygularını paylaşmaktadır (Yalom, 2002). Grup süreci anneyi rahatlatarak, ona sosyal bir çevre yaratarak ve yaşadıklarını rahatlıkla paylaşmasını sağlayarak annenin kendini rahat hissetmesine, sıkıntılarının arınmasına ve değişik bir ortam yaşamasına da katkı yapmıştır.

Programın içeriğinin de annedeki değişime katkısı olduğu görülmektedir. Anneler AÇEP'i

uygulamanın kolay olduğunu ve işe yaradığını söylemişlerdir. Özellikle Zihinsel Eğitim Programı annenin çocuğu “potansiyel gelişim alanı” içinde desteklemesine imkân tanımaktadır. Annelerin çocuklarının gelişiminin olumlu değişiklik gösterdiğini söylemeleri, bu nedenden kaynaklanmaktadır (Aksu-Koç, 2005). Ayrıca, çocuğun bilişsel gelişimindeki değişiklikler, ebeveynin çocuğun eğitime katılımının olumlu etkisinin de iyi bir kanıtıdır (Reutzal vd., 2006; Senechal, 2006; St Clair ve Jackson, 2006).

Grup tartışmalarındaki öğretmen de gerek kişiliği, gerekse bilgi birikimi ve grup sürecini yönlendirmesi ile annenin öğrendiklerini benimsemesini ve uygulamaya koymasını sağlamıştır. Katılımcıların saygın ve kendilerinden daha üstün gördükleri kişilerden gelen sosyal etkiye uyma davranışının daha fazla olduğu bulgusu bu kabulü yaratmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2008).

Annenin AÇEP’e katıldığı süreçte aldığı olumlu ve olumsuz geribildirimlerin de annenin uygulamalarında etken olduğu görülmüştür. Olumlu geribildirimler, annenin AÇEP’e devamına ve uygulamalarının sürekli olmasına katkı yapmıştır. Annenin aldığı işlevsel ve psikolojik desteğin etkisinin de alınan olumlu geribildirimlerin etkisiyle aynı olduğu bulunmuştur. Olumsuz geribildirimler, programın başında olduğu gibi engelleyici bir nitelik taşımamaktadır.

Programın değişim yaratmasında annenin kendi ailesinin uyguladığı yetiştirme tutum ve davranışlarının programdaki çocuk yetiştirme tutum ve davranışları ile karşılaştırılması da anneler tarafından etkili olarak belirtilmiştir. Kendi yetiştirilme tutum ve davranışlarından memnun olmayan ya da o tutum ve davranışlarla AÇEP’in benzer olduğunu gören anneler uygulamalara daha açık olmuşlardır.

Programın etkileri, ülkelere göre önemli bir değişiklik göstermemektedir.

Öneriler

Bulgular, bu tür programların etkili olmasında hem ailenin hem de çocuğun hedeflenmesinin, annelerin katılacağı bir grup sürecinin olmasının, çocukla birlikte bir öğrenme ortamının yaşanmasının önemli olduğunu göstermiştir. Benzer programların geliştirilmesinde ve uygulanmasında bu unsurların göz önüne alınması önemlidir. Kişiliği ve uzmanlık özellikleri ile öğretmen de önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle programlarda görev alacak öğretmenlerin iyi bir eğitim sürecinden geçirilmeleri önerilmektedir. Sonuçlarda ülkeler arasında önemli farklılıkların olmaması, programın hedef kitlenin ihtiyaçlarını karşıladığını göstermektedir. Benzer programların geliştirilmesinde, programın amaçları ile hedef kitlenin ihtiyaçlarının örtüşmesine dikkat edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Aksu-Koç, A. (2005). Role of the home-context in the relations between narrative abilities and literacy practices. In D. Ravid & H. Bat-Zeev Shyldkrot (Eds.), *Perspectives on language and language development* (pp. 257-274). Dordrecht: Kluwer.
- Bekman, S. (1998). *Eşit Fırsat*. Anne-Çocuk Eğitim Vakfı Yayınları.
- Bennett, E. B. (1955). Discussion, decision, commitment and consensus in “Group Decision”. *Human relations*, 8, 251-273.
- Blok, H., Fukkink, R., Gebhardt, E. & Leseman, P. (2005). The relevance of delivery mode and other programme characteristics for the effectiveness of early childhood intervention. *International Journal of Behavioral Development*, 21 (1), 35-47.
- Campbell, F.A., Ramey, C. T., Pungello, E., Sparling, J. & Miller-Johnson, S. (2002). Early childhood education: Young adult outcomes from the Abecedarian Project. *Applied Developmental Science*, 6 (1), 42-57.
- Carneiro, P. M. & Heckman, J. J. (2004). Human Capital Policy. In J. Heckman & A. Krueger (Eds.),

- Inequality in America: What Role for Human Capital Policy?*(pp. 77-240). Cambridge, MA: MIT Press.
- Chang, M., Park, P., Singh, K. & Sung, Y. Y. (2009). Parental involvement, parenting behaviors, and children's cognitive development in low-income and minority families. *Journal of Research Education*, 23 (3), 309-324.
- Domina, T. (2005). Leveling the home advantage: Assessing the effectiveness of parental involvement in elementary school. *Sociology of Education*, 78 (3), 233-249.
- Gonzales-DeHass, A. R., Willems, P. P. & Doan Holbein, M. F. (2005). Examining the relationship between parental involvement and student motivation. *Educational Psychology Review*, 17 (2), 99-123.
- Guralnick, M. (Ed.) (1997). *The effectiveness of early intervention*. Baltimore: Paul H. Brookes.
- Hadeed, J. (2004). *Poverty Begins At Home: The Mother-child Education Programme (MOCEP) In The Kingdom Of Bahrain*. Peter Lang Publishing.
- Harvard Family Research Project (2006). *Family involvement in early childhood education*. Family involvement makes a difference. No.1. Harvard Graduate School of Education.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2008). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç., Sunar, D. & Bekman, S. (2001). Long-term effects of early intervention: Turkish low- income mothers and children. *Applied Developmental Psychology*, 22, 333-361.
- Kağıtçıbaşı, Ç., Sunar, D., Bekman, S., Baydar, N. & Cemalcılar, Z. (2009). Continuing effects of early enrichment in adult life: The Turkish Early Enrichment Project 22 years later. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30 (6), 764-779.
- Lee, V. & Croninger, R. (1994). The relative importance of home and school in the development of literacy skills for middle-grade students. *American Journal of Education*, 102, 286-329.
- Lewin, K. (1958). Group decision and social change. In E. E. Maccoby, T. M. Newcomb & E. L. Hartley (Eds.), *Readings in social psychology* (pp. 197-211). New York: Holt Rinehart & Winston.
- Masten, A. S. & Coatsworth, J. D. (1998). The development of competence in favorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*, 53, 205-220.
- Ramey, C. & Ramey, L. S. (1998). Early invention and early experience. *American Psychologist*, 23(2), 109-120.
- Reynolds, A. J. & Ou, S. R. (2004). Alterable predictions of child wellbeing in the Chicago Longitudinal Study. *Children and Youth Services Review*, 26, 1-14.
- Reutzal, D. R., Fawson, P. C. & Smith, J. A. (2006). Words to Go!: Evaluating a first-grade parent involvement program for "making" words at home. *Reading Research and Instruction*, 45(2), 119-159.
- Schweinhart, L. J., Montie, J., Xiang, Z., Barnett, W. S, Belfield, C. R. & Nores, M. (2005). *Lifetime effects: The High/Scope Perry Preschool study through age 40*. (Monographs of the High/Scope Educational Research Foundation, 14). Ypsilanti, MI: High/Scope Press.
- Senechal, M. (2006). Testing the home literacy model: Parent involvement in kindergarten is differentially related to grade 4 reading comprehension, fluency, spelling, and reading for pleasure. *Scientific Studies of Reading*, 10(1), 59-87.
- Shonkoff, J. P. (2000). Science, policy, and practice. Three cultures in search of a shared mission. *Child Development*, 71, 181-187.
- St. Clair, L. & Jackson, B. (2006). Effect of family involvement training on the language skills of

young elementary school children from migrant families. *School Community Journal*, 6(1), 31-41.

- Sy, S. R. & Schulenberg, J. E. (2005). Parent beliefs and children's achievement trajectories during the transition to school in Asian, American and European American families. *International Journal of Behavioral Development*, 29 (6), 505-515.
- Van Tuijl, C., Leseman, P. M. & Rispen, J. (2001). Efficacy of an intensive home-based educational intervention programme for 4- to 6-year-old ethnic minority children in the Netherlands. *International Journal of Behavioral Development*, 25 (2), 148-159.
- Wasik, B. H., Bryant, D. M. & Lyons, C. M. (1990). *Home visiting: Procedures for helping families*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Weaver, I. C. G., Cervoni, N., Champagne, F. A., Alessio, A. C. D., Sharma, S., Seckl, J. R. et al. (2004). Epigenetic programming by maternal behavior. *Nature Neuroscience*, 7(8), 847-854.
- Werner, E. E. & Johnson, J. L. (1999). Can we apply resilience? In M. D. Glantz & J. L. Johnson (Eds.), *Resilience and development: positive life adaptations* (pp. 259-268). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Yalom, I. D. (2002). *Grup Psikoterapisinin Teori ve Pratiği*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Zigler, E., Taussig, C. & Black, K. (1992). Early childhood intervention: A promising preventative for juvenile delinquency. *American Psychologist*, 47, 997-1006.